

elmélet és forradalmi gyakorlat megbonthatatlan egységét. Marx már a Kiáltványt megelőző években megfogalmazta híres sorait arról, hogy a felszabadulás feje a bölcelet, szíve a proletariátus, valamint arról, hogy a bölcelet előtt álló igazi feladat a világ megváltoztatása. A felismerés, az igény a *Kommunista Kiáltvány*ban teljes értékű kifejezésre talál. A Kiáltvány nyomán és hatására a kommunizmus levetette kísértetalakját, és a legújabb kor legnagyobb hatású társadalmi-történelmi mozgalmává vált, amely napjainkig gyökeresen átalakította a világ arculatát.

A *Kommunista Kiáltvány* későbbi kiadásaihoz írott előszavaiban Engels egyaránt hangsúlyozta az abban kifejtett általános alapelvek változatlan érvényét, és azt, hogy ezeknek az alapelveknek a gyakorlati alkalmazása mindenütt és mindig a történelmileg adott körülményektől függ. Az 1890-es német kiadáshoz írott előszóban olvashatjuk ezt a ritkán idézett és éppen ezért kevésbé ismert, de egy egész társadalom filozófiai és politikai koncepcióit magábanrejtő mondatot: „A Kiáltványban felállított tételek végső győzelmét illetően Marx egyedül és kizárólag a munkásosztály szellemi fejlődésében bízott.“ A *Kommunista Kiáltvány*-ról megemlékezvén, Nicolae Ceaușescu elvtárs munkásosztályunknak ezt a fejlődését vázolta az elmúlt nyolc évtizedben, azt a szellemi fejlődést, amely a munkásosztály sajátos helyzetének megfelelően elsősorban az osztályharc és a népi forradalom iskolájában ment végbe, és a szocialista építés körülményei között teljeseedik ki. Talán nem tévedünk, ha összhangot vélünk felfedezni az Engels jelezte marxi gondolat és pártunknak a jelenlegi, szocialista körülményeinkre alkalmazott azon igénye között, hogy a szocializmus a tudomány, a kultúra élenjáró vívmányaira épüljön. A forradalmi lelkesedés, odaadás felbecsülhetetlen értékét hangsúlyozva, a Román Kommunista Párt következetesen szem előtt tartja a tudás, a hozzáértés — ha úgy tetszik: a szellemi fejlődés — fontosságát mint a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításának *sine qua non* feltételét. A Román Kommunista Párt felfogásában a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom programjának a középpontjában a személyiség sokoldalú kibontakoztatása áll, e társadalom egyik alapvető vonása a kommunista erkölcsön és méltányosságon alapuló társadalmi viszonyok uralma. Eszményünk, programunk az a szocializmus, amelyet a *Kommunista Kiáltvány* szavai olyan társadalomként jellemeznek, „amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele“.

Munkásosztályunk, dolgozó népünk egységes élcsapata létrehozásának negyedszázados évfordulója alkalmat nyújtott arra, hogy a történelmi tények és tapasztalatok megvilágításában szemléltessük a romániai kommunisták hűségét a *Kommunista Kiáltvány*, a marxizmus—leninizmus eszméi iránt. Az egységes párt megteremtése hazánk történelmi-társadalmi fejlődésének szükségképpen eredménye és egyben munkásosztályunk, az összes dolgozók leghaladottabb elemeinek — a *Kommunista Kiáltvány* szavaival — „leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részének“ tudatos műve volt. Jelentősége túlnőtt országunk határain, hiszen a második világháború után munkásosztályunk volt az első a világon, amely megteremtette sorainak teljes egységét. A huszonöt évvel ezelőtti történelmi jelentőségű esemény felidézése a Központi Bizottság teljes ülésén, akárcsak a *Kommunista Kiáltvány*ról való

megemlékezés, jóval több volt elismerő főhajtásnál. Mind az egyik, mind a másik esetben pártunk vezetőségét a jelenlegi és elkövetkező munkánkban felhasználható tanulságok érdekelték elsősorban. Ezek sorában pártunk főtítkára első helyen a párt szüntelen erősítésének a szükségességét említette, azt, hogy következetesen munkálkodni kell a párt politikai és ideológiai színvonalának az emelésén, olyan politikai vonal biztosításán, amely sikerrel alkalmazhassa az általános törvényszerűségeket minden történelmi fejlődési szakasz sajátosságainak és szükségleteinek megfelelően. A párt erősítésén Nicolae Ceaușescu elvtárs a pártdemokrácia, a kollektív munka elvének további kiszélesítését is értette, a párt erejének a forrását pedig a tömegekkel való kapcsolatban, a velük folytatott állandó és eleven dialógusban jelölte meg.

A plenáris ülés munkálatai több vonatkozásban is példázzák ezeknek az elveknek a gyakorlatba ültetését.

A plenáris ülés határozatai a pártvezetés elvi következetességéről tanúskodnak; a Központi Bizottság, a Végrehajtó Bizottság tevékenysége az utóbbi esztendőkből arra irányult, hogy lépésről lépésre biztosítsa a X. pártkongresszus és az országos pártkonferencia határozatainak a megvalósítását. A legutóbbi plenáris ülés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy még ez év közepéig létrejöhessenek azok az intézményes keretek, életbe lépjenek azok a szervezési intézkedések, amelyek hatékonyan elősegítsék a két nagy párttanácskozáson kidolgozott — a társadalomvezetés tökéletesítésére irányuló — átfogó program eredményes megvalósítását. A plenáris ülés nagyfontosságú intézkedéseket hozott, illetve helyezett kilátásba a társadalmi élet és tevékenység számos fontos területén, az iparfejlesztésben, a mezőgazdasági munka megszervezésében és javadal-mazásában, a közigazgatásban, a sportéletben, a lakáskérdésben, egyszó-val a belpolitika legkülönbözőbb, ám egymással mégis összefüggő vonatkozásaiban, és ugyanakkor világos feladatokat és célkitűzéseket jelölt ki külpolitikánk számára a nemzetközi élet és viszonyok időszerű és alapvető kérdéseiben.

Véletlen is meg nem is az, hogy a *Korunk* jelen számának súlypontjában az iparfejlesztésnek és társadalmi kihatásainak a problémája került, s ily módon tematikájában szerencsésen találkozott a plenáris ülés figyelmének előterében álló kérdésekkel. Véletlen, mert hiszen a szerkesztőségi munka követelményeinek megfelelően a szám anyagai már jóval előbb elkészültek. Nem véletlen, mert a szerkesztés egyik legfontosabb követelménye az időszerűség, az, hogy a lap az országosan előtérben álló kérdésekkel foglalkozzék. A *Korunk*, jelen számával is, a maga sajátos feladatainak megfelelően és eszközeinek segítségével igyekszik hozzájárulni annak tudatosításához, hogy az ideai esztendő döntő jelentőségű az ötéves terv előirányzatainak maximális és idő előtti teljesítésében, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, noha nem kizárólag, de elsősorban gazdasági kérdés, ezen belül pedig az iparfejlesztés kérdése.

A gazdasági kérdések túlsúlyban szerepeltek a plenáris ülés napi-rendjén, és ez így is helyénvaló. A Román Kommunista Párt politikai vonala meggyőzően bizonyítja, hogy pártunk megfelelő figyelmet szentel a társadalmi és emberi élet *valamennyi* lényeges területének, társadalomfejlesztési programja mentes mindenfajta ökonomizmustól és techni-

cízmustól. Köztudomású, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak abban a modelljében, amelyet pártunk dolgozott ki, a gazdasági tényezőnél nem kevésbé fontos oldalak, összetevők a szocialista demokrácia, a kommunista erkölcsön és méltányosságon alapuló emberközi viszonyok, a fejlett szocialista tudat. Az is nyilvánvaló azonban, hogy mint marxisták egyrészt szükségképpen tekintettel vagyunk arra, hogy a gazdasági fejlődés a társadalmi előrehaladás egészének alapja és hajtóereje, másrészt arra, hogy az emberi totalitás marxista eszményétől ugyanúgy idegen az életszínvonal, a gazdasági jólét iránti közömbösség valamilyen elvont forradalmi romantika nevében, mint amilyen idegen az anyagi szükségletek és azok teljesítése fontosságának a túlbecsülése a szellemi értékek rovására. Mindehhez egy sajátos történelmi-társadalmi helyzet is hozzájárul, amelyet pártunk főtitkára az országos pártkonferencián úgy jellemezett, hogy jóllehet a szocialista Románia, társadalmi-politikai rendjét tekintve, a világ élenjáró országainak a sorában halad, gazdaságának szintjét illetően — minden rendkívüli eredmény ellenére, a múltból örökölt viszonyok következtében — a fejlődésben lévő országok kategóriájába tartozik. A gazdasági fejlődés gyors ütemének a biztosítása szocialista fejlődésünk alapja volt és marad. A termelékenység, a takarékoság, a modern technológia bevezetése, a jobb munkaszervezés, az erőforrásokat maximálisan hasznosítani tudó gazdasági mechanizmus ily módon nem csupán a gazdasági szakembereket foglalkoztató kérdések, hanem valamennyiünk jelenét és jövőjét közvetlenül érintik. Arra is tekintettel vagyunk, hogy a szűkebb értelemben vett gazdasági életnek is vannak alapvető összetevői, amelyek messze túlmutatnak a gazdasági szférán. A Román Kommunista Párt igen nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a dolgozók minél hatékonyabban bekapcsolódjanak a gazdasági vezetésbe, döntéshozatalba; a gazdasági demokrácia a szocialista demokrácia szerve és elsőrendű jelentőségű összetevője. Gazdaságfejlesztési politikájában pártunk szem előtt tartja a termelőerők arányos területi elosztását, amely — mint ismeretes — az általános társadalmi méltányosság biztosításán belül, hazánk sajátosságainak megfelelően, a nemzeti kérdés marxista-lenini megoldásában is nagy szerepet játszik. Gondolunk továbbá arra a marxista filozófiai antropológiából jól ismert igazságra is, amely a szocialista körülmények között végzett alkotómunka személyiségfejlesztő szerepére vonatkozik.

Köztudott dolgokra hivatkozunk? Meglehet. Nem árt azonban hangsúlyozni, hogy végső fokon ezekről a kérdésekről van szó a mutatószámokban és tervelőirányzatokban. A történelmi fejlődés szükségképpeni eredménye, hogy a *Kommunista Kiáltvány* végső eszményei ma már nem csupán meggyőződés vagy hit kérdései, hanem óriási méretű és bonyolult gazdasági, szervezői, mérnöki kalkulációk tárgyai is.

A *Kommunista Kiáltvány* is tartalmazza azt a Marx és Engels által gyakran hangoztatott eszmét, hogy a kommunizmus nem világboldogító eszme, hanem a konkrét történelmi-társadalmi mozgalom tényleges viszonyainak kifejezése. A kommunizmus számunkra mindenekelőtt a társadalmunk fejlesztésére irányuló konkrét programjainkban, azok gyakorlati megvalósítására irányuló alkotómunkánkban adott.

KORUNK

VÁRHEGYI ISTVÁN

IPAR ÉS LÉLEK

„A legelső dolog, amiben az emberek egymásra hasonlítanak, az, hogy valamennyien egyetlenek.“ (M. DUFRENNE: *Pour l'homme*)

Az emberi lét anyagi meghatározottságának ténye mindennapi kenyérkereső munkánk szükségyszerű és állandóan megújuló folyamatában fejeződik ki. Társadalmi életünk újratermelési folyamat. A *Grundrisse* szavaival: „A társadalmi termelési folyamat végső eredményeként mindig maga a társadalom jelenik meg, azaz maga az ember társadalmi vonatkozásaiban.“ De — „nemcsak kenyérrel él az ember“ („*az egyénnek nemcsak szerves teste van*“ — Marx); s az emberek, akik „saját életüket naponta megtermelik“, ennél sokkal gazdagabb tevékenységet fejtenek ki, hiszen nemcsak a közvetlen szükségleteik kielégítését szolgáló munkaeszközöket és fogyasztási cikkeket, valamint biológiai-naturális önmagukat termelik újjá, hanem ezzel egyidőben, ettől elválaszthatatlanul új szükségleteket is termelnek maguknak s az egész társadalomnak; s termelik továbbá azokat a társadalmi viszonyokat is, amelyek között élnek, amelyek beléjük épülve *személyiségük lényegét alkotják*. S mi lehet más, mint a munka, a szabad alkotó emberi munka, amelyben kifejezhetjük életünk, személyiségünk lényegét és értelmét?

A modern termelőeszközök birtokában századunk embere a bibliai ember naiv dualisztikus (test—lélek) szükségletét a fogyasztói társadalom bőség-nyomorának körülményei között fogalmazza újra, és keresi a kiutat. De mennyiben lehet szabad a fogyasztói társadalomban az „emésztő-csatorna-szintre“ degradált ember? A mesterségesen felfokozott szükséglet bűvkörében manipulált fogyasztó a termelés szférájában ismét csak a szükséglet kielégítésére ítélt munka rabszolgájává válik. A kapitalista társadalom termelését szolgáló *ipari lélektan* szervesen kiegészül az étvágyat és fogyasztást rabelais-i vízióban megrendező reklámpszichológiával.

A szocialista társadalom átmeneti emberének munkamotivációjában, annak anyagi és erkölcsi összetevőiben viszont világosan el kell határolnunk azokat a motívumokat, amelyek a fogyasztás fetiszizálása, illetve az anyagi javak vulgáris-materialista értelmezése útján jelentkezhetnek. Egyensúlyzavart kelthet, a munkának eszkből öncéllá avatását eredményezheti a „fridsider-szocializmus“ és autó-bűvölet *társadalomlélek-*

tani kihatása. A hangsúly a civilizált élethez szükséges anyagi és kulturális javak természetes igényéről könnyen áttevődhet *az idő és mód* (a szubjektív igény és az objektíve meghatározott gazdasági és társadalmi lehetőségek) közti táv ignorálására. A fogyasztó igényeinek és munkamotivációjának mélyreható és differenciált vizsgálata megköveteli, hogy az adott struktúrák — gyorsított ütemű *iparosodás*, rövid idő alatt megvalósuló társadalmi *átrétegződés*, függőleges és vízszintes *mobilitás*, mass media stb. — tömeglélektani hatásait kölcsönös összefüggéseikben lássuk. A konkrét munkaszociológiai felmérések adatai, melyek részletes ismertetésére itt most nem térhetünk ki, felhívják figyelmünket a munkával szembeni alapvető erkölcsi, emberi motivációk társadalomlélektani meghatározottságára, a munkaerőkölcs pszichológiai tényezőinek rendkívüli fontosságára.

A „nemcsak kenyérrel él az ember“ biblikus intelem az anyagi javakról való lemondást ajánlotta, igen naivul, az osztálytársadalmak éhező kizsákmányoltjainak és anyagi javakban tobzódó kizsákmányolóinak egyaránt. Ettől alapvetően különböző irányt és értéket ad Marxnak „az embernek nemcsak szerves teste van“ megállapítása. A XX. század tudományos-műszaki forradalma a társadalmi lét és tudat szüntelen reprodukciója során mélyreható változásokat idézett elő a *természeti környezetben*, az *ipari civilizációban* és a modern termelő *személyiségében*. Bármilyen felületes pillantást vetünk is a társadalmi létre, nem kerülhetjük el az alapvető kategóriák (munka, technika, munkamegosztás stb.) strukturális kapcsolatának és azok szerves összefonódásának tényét, s így kiderül, hogy „a tudat a valósággal és ezért önmagával is új kapcsolatokba kerül“ (Lukács György).

A munka és az „emberi lényeg“ pszichológiája

Ha az emberi lényeg — ahogyan Marx a Feuerbach-tézisben írja — „nem valami, az egyénben lakozó elvontság“, akkor a szó szokásos értelmében vett bármilyen pszichológia, illetve ennek gyakorlati alkalmazása a munka szférájában (munkapszichológia) *ott keresi az embert, ahol nem lehet: az egyénekben*. Nem áll-e már eleve, szükségképpen valamilyen elvont, spekulatív humanizmus jegyében az egyénre koncentrált lélektani megközelítés? És ha igen, akkor mennyiben hatékony (társadalmi és gazdasági vonatkozásban) a pszichológia, és hogyan közelíti meg a marxista tudomány és igazság követelményét? A munkalélektan, mely elméleti és módszertani felépítésében az általános lélektanból nőtt ki, nem kerülheti el magának a pszichológiának alapvető dilemmáját. Ha vázlatosan is, de meg kell említenünk, mi ennek a lényege.

A lélektan, bár önálló tudomány, autonóm státusa van — még legkorszerűbb eredményei tükrében sem egészen érett. Nyelvezetében és szemléletmódjában magán viseli az ideológia jegyét. A munkapszichológia kiindulópontja: a feltétlen összességében vett emberi személyiség, melyet a munka hiposztázisában vizsgál. Ehhez a kiindulóponthoz azonban a lélektan még nem adta meg *a személyiség struktúrájának és fejlődésének megértéséhez vezető szilárd ismeretet*. A munkapszichológus jelenleg az egyén konkrét reakcióit, a különállóan vett pszichikai funkciók

vizsgálatát helyezi előtérbe. Az a munka, amelyet vizsgál, és az egyénnek a munkával kapcsolatos lelki reakciói — ami ugyancsak munka — *egészen más természetűek.* (A módszeresség követelményének engedve, itt egyelőre eltekintünk a két munka: a pszichológiai és a közgazdasági értelemben vett munka sajátos dialektikájának ismertetésétől, és csupán előrebocsátjuk, hogy az üzem nem azért a munkáért fizeti a munkást, amit a pszichológus vizsgál.)

A fenti helyzetből származó paradoxon: az elméleti és alkalmazott lélektani kutatás gyors léptekkel halad előre tárgyának tanulmányozásában, de még nem tudja pontosan megmondani, *mi is ez a tárgy.* Szovjet pszichológusok egy csoportja nemrégien leszögezte: „Súlyos nézeteltérések állnak fenn a pszichológia tárgyát illetően.“ Pierre Jannet szerint „egy tudomány koncepciójának kialakulása mindig nagyon nehéz és bizonytalan dolog. A tudományos kutatás majdnem mindig úgy folyik, hogy az emberek nem egészen tudják, mit csinálnak, és nem egészen tudják, merre haladnak. Ez a nehézség az én szememben a pszichológia tudományát, napjaink legújabb és leginkább mozgásban levő tudományát illetően a legnyilvánvalóbb“ (*A személyiség pszichológiai fejlődése*). Hasonlóképpen vélekedik Jean Piaget: „A pszichológia fiatal tudomány és hézagos jellegű.“ (*A filozófia bölcsessége és illúziói*)

A munkaszociológia előtt álló alapvető kérdések a lélektan jövőbeli fejlődését igen érzékenyen fogják befolyásolni: hogyan határozható meg a *pszichikum* (mint külön tudományos kutatási tárgy) és a munkás személyisége? Hogyan határolható el a konkrét egyén reakcióit, idegrendszerét, vérmérsékletét, biológiai „én“-jét elemző neurofiziológiai, illetve pszichofiziológiai kutatás a *munkás személyiségét* meghatározó tényezők kutatásától? És itt, úgy tűnik, elértük a kérdés gyökerét: az, hogy „a pszichológia a lélek tudománya“, olyan tautológia, amely a kutatások jelenlegi szintjén már tarthatatlan. A klasszikus pszichológia csődjét épp a „lélek“ fogalom megalapozatlansága okozta. A probléma azonban még korántsem tekinthető lezártnak, mert: vagy úgy határozzuk meg a pszichikumot, mint az idegtevékenységtől független, autonóm működést, és ekkor visszaesünk a „lélek és test“ dualizmusába, vagy azt mondjuk: a lélek „idegműködés“, és akkor átadjuk a kutatást a biológia különböző szakterületeinek. A pavlovizmus egyes értelmezői hosszú időn át lényegében kétségbe vonták a pszichológiának mint autonóm tudománynak a szerepét — a „pszichikum“ neurofiziológiai értelmezése jogán. Most itt állunk, és közel két évtizedes hazai tapasztalat után felismerjük a szinonima (lélektan = neurofiziológia) képtelenségét. Ez a probléma még ma is fel-felmerül a konkrét munkapszichológiai tájékoztatókban. Az egyoldalú pszichofiziológiai szemlélet rányomta bélyegét a most kialakuló üzemi kutatásokra (az inger-reakciókra épülő képességvizsgáló tesztek fetiszizálása). Az ipari dolgozó *személyiségstruktúrájának* vizsgálata egyelőre sok helyütt elvész a pszichotechnikai praktícizmusban.

A munkalélektan szociológiai szemlélete

A tudományos emberfelfogáshoz vezető úton nélkülözhetetlen szerepet kap a pszichológiai kutatás. Az ipari tevékenységnek és ezen belül a munka problematikájának sokoldalú feltárása azonban sajátosan új fel-

adatot állít a kutató elé: a hagyományos értelemben vett pszichológiai látókör kiszélesítését és új módszertani alapra helyezését. Természetesen a fenti követelményt a munkalélektan felé közeledő pszichológus általános tájékozódását illetően állítottuk fel. Mi lehet az az új szemléleti és módszertani alap, ami szilárdságot és hatékonyságot biztosíthat a jövőbeli kutatásoknak, és kritikai szempontokat adhat az eddig elért, de a pszichotechnikai eljárással sterilizált eredményeknek? A szociológiai „pro domo” helyett, úgy véljük, hatásosabb maguknak a pszichológusoknak útkereső dialógusát idéznünk. Piaget — a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson elhangzott előadásában — így fogalmazta meg ennek az „új szempontnak” lényegét és szükségszerűségét: „A szociológia azt a nagy kiváltságot élvezi, hogy a mi szerény pszichológiánknál magasabb szinten folytatja kutatásait, és ezáltal birtokában van mindazoknak a titkoknak, amelyekről mi függünk.” A pszichológiai „vákuum” hasonló betöltését szorgalmazta igen éleslátóan közel két évtizeddel Piaget előtt a kiváló marxista gondolkodó, Politzer is: „A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok »titkáinak«, egyszerűen azért, mert ez a titok nem pszichológiai természetű.” (*La crise de la psychologie contemporaine*, 1947.)

Tehát az emberi dolgok „titka”, „lényege” nem pszichológiai természetű? A fiziológiára, az egyén pszichikus funkcióinak és reakcióinak vizsgálatára leszűkített szemlélet valóban nem találhatja meg az emberi lényeg titkát. Nem akarunk áthághatatlan választóvonalat húzni a pszichológia és a szociológia között, sőt ellenkezőleg, keressük az összekötő kapcsolatot, s a figyelmet a már előljáróban említett marxi szempontokra irányítjuk: *a munkásnak nemcsak szerves teste van.*

A pszichikum tehát nem redukálható csupán inger-reflex hatásokra. A pszichikum problematikája sokkal gazdagabb, mint az öt hordozó fiziológiai közeg: *a lélek dimenziói túlterjednek a szervezet határán.* De hogyan terjedhet túl a pszichikum a szervezet határán? Elsősorban *a munka által.* A munka anyagi feltételei — a munka tárgya és eszközei — kívül állnak ugyan az emberen, de az emberi munkatevékenység asszimilálja őket, és így szervesen bekapcsolódnak az ember körébe. A munkaeszköz — az ember testének meghosszabbítása. Az emberi test, az üzemi orvos és a munkapszichológus szempontjából, a fizikai és pszichikai energiát kifejtő szervezetre redukálódik. Tisztán *ergonómiai szempontból* indokoltnak tarthatjuk a termelőnek és a termelés eszközeinek módszeres elválasztását, s a munka kérdésének (gép—ember viszony) csupán az energiakifejtés és -átadás fizikai, mennyiségi aspektusaiban való elemzését. A munka embere azonban sokkal több, mint „organizmus”. A munkás: élő személyiség. De hol a munkás személyisége a munkapszichológiában — és főleg a tesztekben?

A torzulás, amelyet a téves és helytelenül leszűkített munkapszichológiai szemlélet eredményez, sohasem jelentkezik tisztán. Nem könnyű felfedni, hogy éppen a biologizált psziché materialista mezében búvik meg bizonyos idealizált lélekfelfogás. A munkalélektani kutatást ma még csupán a konkrét, *fizikai értelemben vett munka* és az ezzel kapcsolatos pszichikus megnyilvánulások (a képességek és intelligencia mérését szolgáló pszichotechnika) egyoldalú értékelése jegyében végezzük. Mindezek ellenére — mondhatnánk: az empiria uralkodása ellenére —

sem kerültünk közelebb az *emberi személyiség tudományos megismeréséhez*, ami a pszichológia alfáját és ómegáját jelenti. A munkás egyéni reakcióinak ismerete nem egyenlő az élő személyiség ismeretével. Márpedig a döntő kérdés, amely ma a munkalélektan előtt áll: *a munkás élő személyisége.*

A pszichológus vagy ergonómus — bármilyen mélyre hatol is a gép — ember kölcsönkapcsolata, a racionalizált energiaveszteség, illetve -egyensúly, az optimális munkahely és környezet tanulmányozásába — ezzel még nem tett eleget a fenti követelménynek. Annál kevésbé, mert a a biologizmus vagy fiziologizmus nem viheti előbbre sem a munka, sem az ember lényegi megismerését. Ami a munkát illeti: értékét nem a munkás szubjektíve elhasznált energiavesztesége határozza meg (a fáradságmérések, motivációs skálák tehát csak a pszichofiziológia szintjén lehetnek relevánsak). Az üzem vezetőségét, de magát a munkást is elsősorban a munka *termelékenységé* érdekli. A munkás cselekedeteinek, magatartásának, motivációjának intim forrását nem a fiziológia, sem pedig a pszichofiziológia kategóriáiban, hanem a társadalmi élet, az *uralkodó termelési viszonyok* objektív formáiban kell keresnünk. A bérmunka feltételei között a munkaerő értékben jelentkezik. Bármilyen intenzív vagy racionalizált legyen is a munkás természetes erő kifejtése, ez csupán *fiziológiai realitás*, és mint ilyen, teljesen érdektelen mind a munkás, mind a munkáltató szempontjából. A munkaerő, amit az üzem fizet — érték. Ez pedig alapvetően más kategória. A munkaerővel mint csereértékkel való mérés a munkalélektan szempontjából inoperáns. A két különböző kategória (fizikai energiaveszteség és munkaerő-érték) itt mégis sajátosan találkozik egymással. Gondoljunk csak ezzel kapcsolatban Marx frappáns megfogalmazására: „Mivel a csereérték egy meghatározott társadalmi mód arra, hogy a *dolgokra fordított munkát kifejezzék, nem tartalmazhat több természeti anyagot...*“ Tehát nem a munkás szubjektíve elhasznált energiavesztesége határozza meg munkája értékét — és munkája bérét sem. *A munka lényegét* ezek szerint a hagyományos lélektani módszerrel nem tudjuk megragadni. Az *emberi lényeg* — mivel ez nem a pszichológia kategóriáiban, hanem a társadalmi viszonyokban, az uralkodó termelési viszonyok útján realizálódik — szintén kicsúszik a kezünk közül. Hol keresse tehát a pszichológia az ember lényegét a társadalmi lét és tudat összefonódásának ebben a rengetegében? Ha paradoxon is, de érdekes és figyelemre méltó lehet egy jeles pszichológus idevágó megjegyzése: „... hogy megtalálhassuk a lelket, előbb el kell veszítnünk.“ (A. Lurija: *Vygotski et les fonctions psychiques. Recherches internationales à la lumière du marxisme*, 1966. 51.)

Az ipar — „az emberi lényegi erők nyitott könyve“

Az iparban, „az emberi lényegi erők nyitott könyvében“ (Marx), megtalálható-e vajon a pszichológusok által módszeresen elvesztett lélek? Mennyiben visz közelebb a „titok kapujához“ az ipari munka marxista értelmezése?

Kísérletünk első feltétele a tisztánlátás. Márpedig ez különösen a

munka filozófiai, erkölcsi és lélektani vonatkozásában elég nehéz — az értelmezési és értékelési kritériumok, egyszóval a „munka-problematika“ episztemológiai kidolgozatlanlansága miatt. A marxista szemlélet az emberi lényeg kifejtését szervesen összeköti a munka szerepével. A munkában mint az *újratermelés eszközében* — amint az elidegenedés marxi elemzéséből kitűnik — elszakad egymástól a munka és az emberi öröm (ami az ember sajátja). A társadalmi újratermelés: szükséglet. A munka az újratermelés eszköze, tehát az is: szükséglet. Még továbbmenve: „A munka a legelső emberi szükséglet.“ Íme, egy látszatra marxista állásponttól kiinduló illúzió, amelyből az következik, hogy *az emberi lényeg tehát a munka!* A szükséglet azonban nem alkothatja az ember lényegét. Itt van a gyökere a munka fetiszizálásának. Marx az ember lényegét nem a munkával, hanem *a társadalmi viszonyokkal* határozta meg, s ez döntő jelentőségű mind a munka, mind az emberi lényeg meghatározása szempontjából. Ebből viszont az következik, hogy az emberi lényeg — a társadalmi viszonyok — formájának magánvalósága szerint, de szubsztanciálisan is: *nem pszichológiai természetű.* És megfordítva, a munka (társadalmi értelmezésétől elvonatkoztatva, mint a konkrét egyén energiavesztése, fáradtsága, ennek filozófiai és pszichofiziológiai valósága) — *pszichológiai értelmezést kap.* A konkrét és elvont munka tehát dialektikusan kifejezi az ember biológiai-naturális és társadalmi lényegének egységét és ellentmondását.

Autentikus marxista értelemben a munka nem úgy jelenik meg, mint az ember legelső szükséglete — ugyanakkor mindeddig nem elemeztük elég kimerítően ennek a szükségletnek intim természetét. A társadalmi feltételektől ránk kényszerített szükségletről van-e szó, avagy az egyén önmegvalósítási formájának eszköz-szükségletéről? Marx a „szükséglet“-munkának alávetett, a munkamegosztásban feldarabolt, elidegenedett és eszközzé lefokozott embert akarja felszabadítani. „Minden eddigi forradalomban *a tevékenység módja* mindig érintetlen maradt, és csupán a tevékenység más felosztásáról, *a munkának más személyekre való új elosztásáról* volt szó, *a kommunista forradalom viszont a tevékenység eddigi módja ellen irányul, a munkát kiküszöböli és az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti...*“ A „munka kiküszöbölése“ Marxnál természetesen nem általában a munka (az emberi léthez szükséges javak termelése és újratermelése mint alapvető emberi tevékenység) kiküszöbölését jelenti, hanem a történelmileg jól meghatározott, kizsákmányoláson alapuló és elidegenült munka felszámolását. Ebben az értelemben mondja Marx, Adam Smitht bírálva, hogy a bér-munka mindig visszataszító, mert kényszermunka, kívülről az emberre erőltetett munka, amellyel szemben a „nem-munka“ szabadság és boldogság. Természetesen a szabad munka nem azt jelenti, hogy csupán öröm és szórakozás lesz — ahogyan Fourier naivul elképzelte. Az emberi tevékenység, ha alkotó tevékenység is, szükségszerűen örökifejtést kíván, s az anyag tehetetlenségének tudatos legyőzését, az alkotás kínját, ve-rejtekét is jelenti. „De amit Smith egyáltalán nem ismer fel, az az, hogy a szabadság tevékenysége pontosan ezeknek az akadályoknak a leküzdése, és hogy ezenkívül meg kell fosztani a külső célokat a tiszta természeti szükségszerűség jellegétől, s az egyén által önmaga elé tűzött

céloként kell tételezni őket, oly módon, hogy a szubjektum megvalósulásává és tárgyasulósává váljanak, más szóval ama valóságos szabadsággá, melynek tevékenysége a munka“ (*Grundrisse*).

Munkalélektan — a termelési viszonyok lélektana

Márpedig ha az ember olyan lény, aki önmagát termeli a társadalmi munkában, akkor nyilvánvaló, hogy a munkapszichológia alapjait — de az általános lélektan alapjait is — főként a társadalmi munka elemzésére kellene építenünk. Sajnos azonban, „még egyetlen olyan általános pszichológiai kézikönyv sem született, amely azzal kezdené, hogy egzakt módon elemzi a munka, a szakma különböző aspektusait, tényezőit, feltételeit“ (G. Politzer: *La crise de la psychologie contemporaine*). Mindennek ellenére el kell ismernünk, hogy a modern pszichológia rendkívül gazdag eredményekkel járult hozzá az ember megismeréséhez, bár fontosabb kutatási területei (pszichoanalízis, személyiségvizsgálat, karakterológia stb.) nem a *dolgozó embert* állítják központjukba. Az elmúlt fél évtizedben végzett ipari jellegű lélektani kutatások (képességvizsgálat, intelligenciamérés) inkább pszichotechnikai jellegű vizsgálatok és ergonómiai jellegű kísérletezések voltak, amelyek — a fenti elméleti szempontoktól távol álló absztrakcióban — a gép és ember kapcsolatának a *társadalmi viszonyoktól elkülönült* pszichikai és fiziológiai vonatkozásait helyezték előtérbe. Erre kétségtelenül szükség is volt, de a leglényegesebb elemet, a *munkát*, mindaddig figyelmen kívül hagytuk — különben először is a társadalmi viszonyok meghatározó szerepét kellett volna összevetnünk az általános pszichológiai kategóriákkal. Egyszóval mindaddig mellőztük a szociológiai szempontok döntő szerepét a lélektan, különösen pedig a munkalélektan elméletében és gyakorlatában.

A munka alapvető kategória a munkapszichológus számára, tehát a szociológiai szemlélet alkalmazása az első lényeges momentum, amely szorosan kapcsolódik a pszichológus tevékenységéhez, az üzemi, laboratóriumi kutatáshoz. A szociológiai szemlélet ott kezdődik, ahol a *konkrét munka* (az élő személy képességeinek nyilvánítását jelentő munka) képzetétől megkülönböztetjük, és vele szembeállítjuk az *elvont munka* képzetét, amelynek értékét nem az egyénileg kifejtett energia, hanem a társadalmilag szükséges munkaidő alkotja. E kritérium természetesen vajmi keveset mondhat a munkás fáradtsággörbéjét tanulmányozó munkafiziológus számára, és megfordítva: „...az egyes egyén munkaideje az ő munkaideje, de csak mint mindenki számára közömbös munkaidő, amelyre ennél fogva közömbös, hogy melyik egyesé.“ (Marx) A munkás számára egy órai munka jelenthet mindig ugyanakkora fáradtságot, jelenthet óráról órára változó energiaveszteséget — de munkájának értéke semmiképpen sem az ő szubjektív fáradtságától és érzéseitől függ. M. Dufrenne szerint „a munkalélektan még nem lelte meg a maga Freudját“, azaz még nem jutottunk oda, hogy megértsük: a konkrét munka és az elvont munka megkülönböztetése, dialektikus ellentéte egyáltalán *nem a pszichológia határán túl* van, hanem *pontosan ott*, ahol a munkás személyiségére vonatkozó lélektani kutatásnak kezdődnie kell.

A munkás tevékenységének eredménye: termék. S mint ahogy ebben nincs kétfajta munka, az ember sem két munkát végez: a konkrét és elvont munka *két oldala, két ellentmondásos aspektusa ugyanannak az egy munkának*. Márpedig ha ez így van, akkor hogyan lehetséges, hogy az áruban elfogadjuk a munka két ellentmondásos aspektusának lényegi egységét, de az árut termelő munkás személyiségében nem? Mindaddig csak a laboratóriumi kísérletnek alávethető és ellenőrizhető konkrét munkát vizsgáltuk. Ha azonban a munkalélektan nem akarja megkerülni, a megismerés perifériájára szorítani a munkás személyiségét és annak strukturális, dinamikus fejlődését, akkor el kell fogadnia a konkrét munka (és a vele kapcsolatos lélektani funkciók) mellett az elvont munka fogalmát, annak *konkrét lélektani realitását*. Természetesen nagy hiba lenne az embert csupán a munka kategóriájára redukálni, de éppoly tévedés a pszichológiát olyan tudománynak tekinteni, amely kizárólag az egyén magatartásának pszichofiziológiai tényezőivel foglalkozik. Egy ilyen kiindulópont nemcsak a lélektan, hanem a munkalélektan terén sem felel meg az egyén lényegi realitásának. Mint említettük, Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* az ipart „*az emberi lényegi erők nyitott könyvének*“ mondja. A csupán konkrét munkavizsgálatra épülő munkapszichológia éppen attól vonatkoztat el, ami az embert lényegi mozzanatait tekintve határozza meg, azaz a valóságos társadalmi viszonyoktól. A munka megismerésének teljességére törekvő pszichológus nem hagyhatja figyelmen kívül azt a Marxtól különösképpen hangsúlyozott ténytet, hogy a konkrét munka önmagában hordozza önnön ellentétét, az elvont munkát, ami közvetlenül utal a társadalmi viszonyokra, a társadalmi munkamegosztásra.

Alig egy évtizede kibontakozott marxista megalapozottságú munkapszichológiánk egyelőre szinte kizárólag a konkrét munka fiziológiájára, pszichofiziológiai aspektusaira fordította figyelmét. A dialektikus szemléletmód hiánya érezteti is a maga következményét: bár történelmi materialista formát adtunk a kialakulófélben levő ipari pszichológiának — a központi, lényeges kérdést: *a konkrét társadalmi viszonyok lélektani vizsgálatát* mellőztük, a munkás személyiségének gazdagságát egyetlen dimenzióra, a pszichikus készségekre szűkítettük.

A munkapszichológia gyakorlati problémái

Az iparban dolgozó pszichológus, akinek kenyere a munkások, technikusok, mérnökök, közgazdászok és igazgatók kenyerével közös kenyér: *a mindennapi termelés* — vajmi keveset foglalkozhat az előzőekben csak vázlatosan felvetett elméleti problémákkal. Ebben van jó is, hiszen a gyakorlat, a mindennapi munka körében dolgozik, de van rossz is, mert elméleti és módszertani iránytű híján a legjobb szándékú ipari pszichológus is csak nehezen küzd meg a gyakorlat buktatóival. Annál is inkább, mert a pszichológiai elméletnek, a munkapszichológia teoretikus igazságainak az élet gyakorlatával való szembesítésében a pszichológus még *egyedül áll*. Az ipar sajátos, öntörvényű világában az elszigetelt pszichológus és kis laboratóriuma egyelőre amolyan „tudományos robinzonátus“.

Az ipari pszichológustól még elég távol vannak az iskolákat alapító, elméleteket kidolgozó s azokat tudománytörténetileg konzerváló vagy

megújító katedrák és akadémiai fórumok. Személyes tapasztalatom szerint a katedrapszichológus még ritkán látott vendég a gyárban. Nem vesz részt tudományos tanácsadóként a vezetőség ülésein, ahol a termelés és a munkás sorsa felett döntenek; nem tölti be sem a modern „házigyón-tató“, sem a „lelki menedzser“ funkcióját. Egy-két teljesen elszigetelt esettől eltekintve, a pszichológia akadémikus tudományosságát nem veszeléyztetni semmiféle „ipari szennyeződés“. A katedráktól útra bocsátott fiatal pszichológus elméleti poggyászából így aztán hiányzik a legszükségesebb tudnivaló: „Ha az iparban helyezkedsz el, olyan helyre mégy, ahol a központi probléma a termelés, a mennyiségi mutatók.“ A pszichológus pedig, különösen ha kezdő, nem egykönnyen küzdi le hivatásából eredő szakmai deformációját. Munkahelyét, az ipart, *emberközpontúnak akarja látni*, és ezt az emberközpontúságot akarja minél teljesebben *valóságossá tenni*. Gyökértelenül áll a múlttal szemben is, mert a hazai ipari lélektannak (eltekintve a két világháború közötti, főként pszichotechnikai jellegű kísérletektől) alig van hagyománya.

Az elmúlt évtized sokat lendített ugyan az ipari lélektan helyzetén, de két alapvető nehézséget: *a hagyomány hiányát* és a nyugati hiperindusztriális társadalom munkalélektanából átvett „teszt-mániát“, *a pszichotechnika fetiszizálását* még nem sikerült teljesen túlhaladnia. Az elmúlt évek — az RKP IX. kongresszusának serkentő hatására — figyelemreméltó eredményeket hoztak az ipar humán vonatkozású problémáinak felderítésében, s ebben az első helyet, minden objektív nehézsége ellenére, a pszichológia érdemelte ki. Ma a legégetőbb kérdés a munkapszichológus szerepének, a termelés megszervezésében és irányításában betöltött státuszának kérdése mellett, a sajátos *elméleti és módszertani apparátus kidolgozása*. Ezt megelőzően azonban tisztáznunk kellene elvi, kritikai álláspontunkat a most használatban levő, meglehetősen kapkodva átvett külföldi mintákkal szemben.

Különösen az amerikai ipari lélektan problematikája, nyelvezete, formai apparátusa és kutatási módszere az, amivel kapcsolatban mind-
ezt hangsúlyoznunk kell. Alaposan meg kell fontolnunk, hogy: 1. mennyiben alkalmazható az amerikai ipar technikai szintjén jelentkező problémák munkapszichológiai modellje egy még fejlődőben levő ipari struktúra általános munkapszichológiai problematikájára (ez a kérdés elsősorban a termelőeszközök objektív fejlődési szintjével és az ehhez kapcsolódó lélektani problémákkal kapcsolatos); 2. mennyiben hasznosítható a *szocialista társadalom* kritikai és valóságfeltáró szerepű munkapszichológiájában a *magántulajdonra épülő társadalom* termelési viszonyainak lélektana.

A kapitalista vállalkozó számára az ipari pszichológia feladata egyértelmű: a munkás munkaerejének megvásárlásával egyidejűleg a munkás lelkét is megvásárolni. A profit érdekében a munkást manipulálni kell testi-lelki közérzete, kedélyállapota, vágyai és elképzelései pszichológiai ismerete alapján; el kell feledtetni vele, hogy alárendelt helyzetben van, s el kell hitetni vele, hogy ő is birtokolja a termelőeszközöket, hiszen részt vehet a termelés megszervezésében és irányításában. Természetesen a mi esetünkben nem arról van szó, hogy kirekesszünk mindent a pszichológiából, ami nem a mi társadalmi valóságunk talaján keletkezett. A lényeg: átvenni és kritikailag hasznosítani azokat az elméleti és

gyakorlati eredményeket, amelyek — bár a tökéletes termelési viszonyok közepette érték el őket — hasznosíthatók és alkalmazhatók a mi viszonyaink között fejlődő ipari pszichológiában. Csak egy példát említünk arra, hogy milyen következménye lehet a kellő körültekintés nélkül alkalmazott külföldi mintáknak. Egy kiváló hazai szakértő átvett és bizonyos módosításokkal alkalmazott egy amerikai temperamentum-tesztet, melyet még az első világháború idején dolgoztak ki. Az eredeti teszt csaknem háromszáz kérdéséből a professzor csak 76-ot hagyott meg. A teszt tartalmi részétől eltekintünk (bár az is alapos bírálatra szorul), és csupán a nyelvezet gépies átvételét vesszük szemügyre.

Kutató: Különbnek érzi magát embertársainál?

Felvételekre jelentkező munkás: Igen.

Kutató: Érzi-e néha, hogy maga külön, mint általában azok az emberek, akik körében él?

Felvételekre jelentkező munkás: Igen, érzem, hogy külön vagyok.

Az idézett kérdések az eredeti tesztben egy agyongépesített társadalom emberének a környezetétől elszakadó, burkolt vagy nyílt *neurotikus* „különbség“-érzetének felfedését célozzák. Az általunk átvett és alkalmazott „teszt-töredék“ (hiszen ez az eredetinek csak töredéke) nyelvezetének sajátosan nem minket érintő jellege nem tudatosult a differenciált szemléletre nem vállalkozó üzemi pszichológus gyakorlatában. És íme az eredmény: a válaszadó — 30 év körüli, faluról jött szakképzetlen férfi, aki munkásnak jelentkezik — „különbség“-érzetét így indokolja: „A falumban minden valamirevaló férfi gyárban dolgozik, csak én maradtam az öregekkel és a fehérsépekkel odahaza. Én trágyát hordok, a velem egyvásúak finom gépekkel dolgoznak. Én kevesebbet keresek, ők többet, mert jó szakmájuk van. Hát hogy is volnék olyan, mint a többiek? Éppen azért jöttem, hogy felvegyenek a gyárba, mert *nem akarok külön lenni, olyan akarok lenni, mint a többiek: munkás.*“ Az igenlő válaszra azonban a vizsgáztató pszichológus már húzott egy jelt, s számára máris eggyel több lett a munkára jelentkező falusi férfi „normalistól eltérő“ lelki vonása. A helyzet viszont éppen fordított: ami az eredeti teszt alkotója számára negatívum, az a mi integrálódni képes, testi-lelki egészségnek örvendő paraszti munkaerőnk *pozitív megnyilvánulása.*

A teszt azonban teszt, és ha már van, még hozzá sok ezer példányban sokszorosítva és „beütemezve“ a laboratórium tervfeladatába — alkalmazásra és értékelésre kerül. Sok száz munkás igenlő válaszát jelzik a tesztek a következő kérdésre: „Gyakran vesz erőt rajtad valami lehangelő, nyomasztó érzés amiatt, hogy a körülötted levő dolgok nem felelnek meg a valóságnak, valahogy nincsenek a valóságban?“ És erre a konkrét anyaggal viaskodó, izzadó, verejtékező munkás azt mondja: „igen“. Nahát — gondoljuk —, biztosan itt melléfogtunk konkrét-szenzoriális ismeretfokon mozgó, faluról származó alanyunkkal. A valóság igenlése helyett a valóság tagadása? Bizonyára valamilyen életidegen vallásos szekta hatásától még fel nem szabadult mezősegi munkás válasza ez. Íme azonban az értékelő vizsgálat eredménye: a munkás — éppen mert gondolkodása konkrét-szenzoriális — a leírt, a mondott valóságot (*a munkahelyi feltételeket és körülményeket* mint megfogalmazott kívánalmakat) érezni és élni akarja, s az elméletileg elvárt ideális feltételeket egybeveti a maga konkrét, reális elvárásaival. S ha az elvárt munkakörül-

mények nem felelnek meg a valóságnak, úgy érzi, hogy a *körülötte levő dolgok* azok, melyek a valóságnak *nem felelnek meg*. Az integrálódó munkás munkahelyi empirikriticizmusa nem azonos az eredeti teszt pszichoneurotikus tipológiájával. És mert az ipar nagy mennyiségű „empirikus” anyagot szolgáltat a pszichotechnika bűvöletében lebegő kutatóknak, mindebből nemegyszer születnek bőséges elméleti körítéssel feltálat és tudományos tolvajnyelvvel ízesített tanulmányok: kerekasztal-értekezletek, munkalélektani szimpozionok anyagai, amelyek — jó bibliográfiával — még tudományos folyóiratok hasábjain is napvilágot láthatnak. Mindezzel azonban az ipar egy milligramm acéllal sem termel többet, a munkás munkahelyi elvárásaihoz egy millimétert sem közeledtünk; s az ipari vezetők időhiány miatt nem tudják áttanulmányozni üzemi laboratóriumuk vaskos észlelet-köteteit.

A munkapszichológia „stressze“

1. *A pszichológusé.* — A nagyipari vállalatokban, főleg a kohászatban és fémiparban létesült lélektani laboratóriumok (Vajdahunyad, Galați, Aranyosgyéres, Slatina, Nagybánya stb.) működésüknek még kezdeti szakaszában vannak. Az emberi kapcsolatok szakemberei — pszichológusok, szociológusok, ergonómusok — egyelőre minden központ, minden elméleti és módszertani irányító szerv nélkül dolgoznak. Így aztán a rendelkezésre álló kutatási erők szétszórtnak és felaprózottan, egységes tematikai terv és irányelvek nélkül közelednek az ipar sokrétű munkapszichológiai kérdéseihez. E kérdések nem tisztán lélektani, még kevésbé munkafiziológiai kérdések, hanem lényegük szerint *az ipar pszichoszociológiai kérdései*. Ezért ma még nem annyira a laboratóriumi kutatás, mint inkább a konkrét *munkahelyi vizsgálat* útján tárhatjuk fel azokat a döntő problémákat, amelyek — bár pszichológiai, pszichoszociológiai természetűek — nagy kihatással vannak az ipari tevékenységre. A lényegi megközelítés útján véleményem szerint legcélravezetőbb, ha a munkapszichológus fogásra akasztja a fehér köpenyt, és egyelőre kezeslábasba bújik. Ebben az irányban nagyszerű példát mutatott nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is szaktekintélynek örvendő munkapszichológusunk, Bogáthy Zoltán, a resicai kohászati és fémipari művek munkapszichológiai laboratóriumának vezetője, aki hosszú ideig mint darukezelő dolgozott, s így közvetlenül „beépülve“ a munka folyamatába, egyúttel a mindennapi munkahelyi megerőltetést vállaló munkással, értékes szakmonográfiákat állított össze. Számomra élményszerű volt e bátor, szókimondó pszichológus kutatási eredményeivel való megismerkedés. Bogáthy elméleti kiindulópontja az, hogy *a munkást a maga biológiai, pszichológiai és szociológiai valóságában kell kutatnunk*, és hogy a munkalélektannak nem szabad megállnia a fiziológiai vagy pszichofiziológiai szinten végzett felméréseknél. A teljes megismerés útja *a munkás élő személyiségének* feltárása felé vezet; a munkalélektannak tehát elsősorban a személyiségkutatás konkrét módszertanát és elméletét kell kidolgoznia a mi viszonyaink közepette.

A munkapszichológus „stresszének“ lényege: az ipari üzem alapvető gazdasági, műszaki és munkaszervezési problémáival való megismerke-

dés. Az ipar középpontjában jelenleg a termelés és annak mennyiségi mutatói (ma már mindinkább minőségi mutatói is) állnak; s ezért a munkapszichológusnak bizonyos sajátos praktícizmussal kell szembenéznie. Ha gyökeret akar eresztetni, nem általános lélektani problémákból, hanem az *illető üzem* egyéni profiljából származó kérdésekhez kell közelednie elsősorban. A munkapszichológiának — másutt is és nálunk is — a termelést kell szolgálnia, s amilyen mértékben ellátja e feladatát, olyan mértékben van gazdasági hatékonysága.

Igen: amilyen mértékben igazolja gazdasági hatékonyságát az ipar emberei előtt, olyan mértékben van számukra jogosultsága — ezt az igazságot meg kell tanulnia minden munkapszichológusnak. Az ipar a legszigorúbb takarékosági és gazdaságossági elv alapján működik; szívós harcot folytat a grammok, a mikronok, a lejek, sőt banik szintjén. A munkapszichológiai kutatás (laboratóriumi felszerelések, gépek, szakképzett személyzet) olyan nagy beruházás, amit a jelenlegi szigorú pénzügyi-gazdálkodási elvek alapján a vállalat vezetőinek igazolniuk kell. Csak ennek tudatában lehet munkalélektant eredményesen művelni — s ezért kell a rendelkezésre álló elméleti anyagot (tesztek, pszichotechnikai eljárásokat stb.) a most születőben levő ipari munkapszichológiai laboratóriumokhoz kötött elvárások jegyében a legszigorúbb ellenőrzésnek alávetni, mielőtt alkalmaznánk.

2. Az *ipari vezetők „stressze”*. — Az emberi kapcsolatok szakértői (pszichológusok, szociológusok, ergonómusok), kevés helyi kezdeményezéstől eltekintve, általában a felettes igazgatási szervek utasítására jelentkeznek munkahelyükön. Egy főmérnök ismerősöm arra a kérdésemre, hogy milyen megfontolás alapján határozták el a munkapszichológiai laboratórium felállítását, megmutatta a papírt: „minisztériumi utasítás, egy héten belül meg kell szerveznünk és üzembe helyezniük...” És főmérnöki tisztségében is őszintén bevallotta: sajnos, nemhogy a szakmai líceumban, de még a műegyetemen sem foglalkoztak pszichológiával, így hát meglehetősen tisztázatlan számára, mi lesz a rendeltetése a laboratóriumnak, amelyet egy hét alatt fel kell állítani. És ez nem elszigetelt eset. A vállalatvezetők többsége, de még a mérnökök, közgazdászok előtt is egyelőre meglehetősen ismeretlen terület a pszichológia, és éppen ezért — *pszichológiai műveltségük hiánya* miatt — kevésbé fogékonyak a munkapszichológiai laboratóriumok létesítése, működése és esetleges eredményeik iránt.

De az ipari vezetőket nem szabad egyoldalúan megítélnünk. A munkásigazgatók nemzedékét felváltotta egy fiatal, a munkásosztály nevelte, mérnöki vagy közgazdászai képesítéssel rendelkező igazgató-nemzedék. Az ipari vezetők kultúrája természettudományos megalapozottságú *technikai kultúra*. A zsúfolt műegyetemi tantervben, az anyagismeret, a technológia és munkaszervezés ezernyi szakmai kérdése mellett eddig még nem sok hely maradt az *ember* tudományának. A műszaki értelmiség általános ideológiai és humán profiljának kialakítására csak a legutóbbi párthatározatok ösztönzésére tettek intézkedéseket — s ezek nyomán a műegyetemen kialakulóban van az iparlélektan és iparszociológia oktatása. Ennek pozitív hatása remélhetőleg a legújabb mérnök-nemzedék „humán fogékonyságában” fog megmutatkozni. De mi lesz az eddigi évfjáratok végzettjeivel?

Tavaly, év végén, részt vettem a Fémipari Minisztérium egyik munkaszervezési szimpozionján. Három napig tartó előadások, viták központi kérdése: hogyan lehet a fémipar *termelőkenységét* növelni. Sajnos, a jelen volt igen sok tehetséges mérnök és közgazdász kizárólag csak a gép, az anyag, a racionalizált termelés kategóriáiban „mozgott”; az ember döntő szerepét a tervfeladatok teljesítésében (a pszichológus és szociológus csoport tagjain kívül) senki sem vetette fel. Feltehetnők a kérdést: hogyan szűrődött be a tudatukba ez a technokrata szemlélet, amelyben a munkás legfeljebb mint termelési tényező, de nem mint a legfőbb tényező jön számításba? Ha a stressz erejével is, mindenképp sürgősen át kell hatnia az ipari vezetők rétegét a *szocialista humanizmus* gyakorlati követelményeinek. A termelés döntő fontosságú, de a hangsúlyt nem szabad azon hagyni, hogy *mit és mennyit termelünk*; a szocialista társadalomban a fő hangsúly a „*hogyan termelünk*”-ön van. Azt pedig, hogy miképpen állítjuk az embert az ipari élet középpontjába, miképpen alakítunk ki egy emberközpontú ipari szemléletet — ezt a feladatot, ha úttörőként is, a szocialista ihletésű tudományos munkapszichológiának kell megoldania.

3. A *munkás „stressze”*. — Alapvetően fontos feladat a munkalélektan számára tudatosítani azt, hogy a munkás egészséges testi-lelki közérzete *nemcsak munkateljesítmény-szükséglet*. Az ipari munkás lelki élete sokkal teljesebb és gazdagabb, semhogy csupán a munka szférájára korlátozhatnánk. Ha a munkaeszközök a munkás testének „meghosszabbításai”, érzékszerveinek és kezének hűsége kiszolgálói, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy a munkás magánélete — lakása, ágya, asztala, mindennapi tápláléka, családi élete, szabad ideje, szórakozása stb. — a legmodernebb és legpraktikusabb értelemben: *munkahelyi feltételeinek meghosszabbítása*.

A modern munkalélektani szemlélet egyforma fontosságot tulajdonít a három váltásban dolgozó munkás bioritmusának (alvási és táplálkozási reflexek egészséges ritmusa vagy zavara) és a csoportlélektan, a kollektív én-tudat, az interperszonális munkahelyi és munkahelyen kívüli kapcsolatok egészséges alakulásának. S ha e tényezők — akár biológiai, munkafiziológiai, akár pszichológiai, szociológiai természetűek — egészséges alakulása és megnyilvánulása nincs biztosítva, az kétségtelen, hogy lelki feszültséget okoz. A munkalélektan globális szemléletének túl kell haladnia a munkás, az ipari dolgozó testén, izmain, ingerreakcióin, lelki megnyilvánulásain; a munkás *alkotó személyisége, az emberi személyiség megismerésének teljességére kell törekednie*.

S ez már több, mint helyes munkapszichológiai szemlélet és módszertani igény. Ez: az ember mélyreható tudományos megismerésére hivatott, a szocialista humanizmus szüntelen továbbfejlődését szolgáló pszichológus emberi, erkölcsi kötelessége.